

КОРОЛЬОВА Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

(на матеріалі роману Томаса Манна “Доктор Фаустус”)

Статтю присвячено встановленню та інтерпретації лексико-стилістичних засобів, що сприяють вираженню рис національної ментальності у романі Томаса Манна “Доктор Фаустус”.

Ключові слова: лексико-стилістичні засоби, образність, тропи, лексична стилістика, метафоризація, експресивність.

Статья посвящена установлению и интерпретации лексико-стилистических средств, которые содействуют выражению черт национальной ментальности в романе Томаса Манна “Доктор Фаустус”

Ключевые слова: лексико-стилистические средства, образность, тропы, лексическая стилістика, метафоризация, экспрессивность.

The article deals with establishment and interpretation of the lexical and stylistic means, which contribute to expression of the features of national mentality in Thomas Mann’s novel “Doctor Faustus”.

Keywords: lexical and stylistic means, imagery, tropes, lexical stylistics, metaphorization, expressivity.

Центральну позицію в системі образних засобів мови займає лексика. Під лексико-стилістичними засобами ми розуміємо слова та вирази, стилістична потенція яких зумовлена оцінною характеристикою понять з метою проєкції образного уявлення про них у свідомості реципієнта, а також лексеми, стилістична функція яких репрезентована їх власними семантичними характеристиками.

В аналізі лексико-стилістичних засобів мови ми орієнтуємось на розуміння їх як одного із способів вербальної проєкції національної ментальності етносу. У дефініції національної ментальності ми опираємось на інтерпретацію її як світосприйняття в категоріях і формах рідної мови, об’єднаних інтелектуальними, вольовими та духовними якостями національного характеру в типових його властивостях та проявах [1:124].

Об’єктом дослідження у статті є лексико-стилістичні засоби у романі Т. Манна “Доктор Фаустус”, **предметом** – їхній семантико-стилістичний та лінгвокультурний потенціал. **Мета** дослідження

полягає в інтерпретації лексико-стилістичні засобів з метою встановлення окремих рис ментальності персонажів твору.

Актуальність статті полягає в орієнтації її проблематики на сучасну парадигму лінгвістичної думки щодо взаємозв'язку мови, культури та мислення. **Новизну** матеріалу визначає інтерпретація чинників ментального характеру в культурі німецького народу. Матеріалом аналізу слугує мова роману Т. Манна „Doktor Faustus”.

Національна ментальність кожного етносу характеризується орієнтацією на властиві та важливі лише для нього життєві цінності та сценарії буття. Правила та непорушність регламентованих сценаріїв детермінують німецький народ на притаманні йому орієнтири існування [2:150].

До ключових ціннісних детермінант німецького народу зазвичай відносять порядок (Ordnung), пунктуальність (Pünktlichkeit), дисципліну (Disziplin), точність (Genauigkeit), старанність (Fleiß). Саме їх можна вважати такими, що визначають німецький спосіб життя та виокремлюють даний етнос з-поміж інших. Ці та інші риси ментальності німецького народу формувались протягом століть під впливом соціальних, історичних, географічних факторів. Вони досліджувалися філософами, психологами, соціологами, літературознавцями. З активною роллю прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології інтерес до цієї теми виник у лінгвістів (наприклад, праці А. А. Флакман, А. Н. Приходька, Ж. А. Дягілевої, О. С. Путій, Н. В. Серикової [1:172; 2:372; 3:22; 4:24; 5:22]).

Ментальність будь-якого етносу є багаторівневою, ієрархічною системою. Така структура ментальності включає в себе мову, поведінку, культуру та світогляд людини. Духовна культура продукує науку, мистецтво, літературу, мораль, систему цінностей, виховання, зумовлюючи цим самим взаємозв'язок мови і мислення народу. Саме тому риси національного характеру, особливо їх історичний (діахронічний) аспект доцільно вивчати на мові художньої літератури. Твори Т. Манна, видатного німецького мислителя, належать до золотого фонду класики німецької літератури. Його твори відбивають історію соціальних відношень у німецькому суспільстві, ілюструють характери різних прошарків німецького суспільства. Одним з таких творів є роман „Доктор Фаустус” („Doktor Faustus”). Він послужив автору полем для найбільш глибокого дослідження буття, сутності людини-митця, самотності генія та ціни геніальності на фоні аналізу

деструктивно-соціальних подій власної історичної епохи. Роман репрезентує розповідь про життя і творчість великого німецького композитора Адріана Леверкюна, що заплатив за власну геніальність душею. Обігрування середньовічних Фаустівських мотивів покликане продемонструвати та довести незворотність загибелі творця, що асоціює власну геніальність із відчуженою самотністю та відособленістю від інших.

Роман “Доктор Фаустус” – твір масштабний, багатоплановий та новаторський у відношенні поєднання наукового та художнього стилів. Він був вибраний нами як маркер соціально-історичного періоду для аналізу виражених у ньому за допомогою певних лексико-стилістичних засобів рис національної ментальності німецького народу.

Лексика займає центральне місце в системі образних засобів мови. Слово (лексема) репрезентує себе як найбільш гнучка й приваблива максимальними образними потенціями в силу широти семантики одиниця мови. Мова як інструмент відображення має властивість накопичення образних засобів [9:121-126]. Образність розглядається як одна з конотативних характеристик слова, як здатність слова містити в собі і відтворювати в мовному спілкуванні конкретно-чуттєвий образ предмета, зафіксований у свідомості носіїв мови [10:56-58].

В інтерпретації лексико-стилістичних засобів ми орієнтуємось на слово як на найпомітніший елемент художнього потенціалу мови та послуговуємось лексикологічною класифікацією складових частин її системи. До лексико-стилістичних засобів вираження національної ментальності належать як слова та вирази, стилістичні можливості яких ґрунтуються на оцінних характеристиках понять і реалій та які використані у переносному значенні з метою побудови образних уявлень про предмети та явища (тропи), так і лексеми, які надають стилістично-забарвленої виразності мові на основі власних лексико-семантичних характеристик. Сюди ми відносимо стилістично-зумовлене використання синонімів, антонімів, омонімів, паронімів, неологізмів, архаїзмів, пареміологічного фонду мови, фразеологізмів, спеціальної лексики, тобто термінів та професіоналізмів, а також лексики, вживання якої є територіально чи соціально обмеженим, тобто діалектизмів, жаргонізмів, арготизмів та просторічних слів.

Роман “Доктор Фаустус” як літературно-цілісне зображення соціально-історичної епохи містить у собі репрезентовані за допомогою лексико-стилістичних засобів ілюстрації національних рис німців.

Центральне для німецької лінгвокультури поняття Ordnung виникло ще в часи священної Римської імперії (у перекладі з латинської мови Orden, ordo означає “стан”, “клас”) [2:185]. Проте, оскільки ментальність народу характеризується здатністю до адаптаційних змін під впливом соціально-історичних чинників, то й ключовий компонент свідомості німецької нації отримує із розвитком суспільства різну інтерпретацію [2:175]. Сучасна німецька лінгвокультура репрезентує принаймні 5 основних тлумачень поняття Ordnung: процес, стан і результат упорядкованості чогось; ієрархію, дисципліну; черговість, структуру, систему; форму об’єднання людей та релігійну, космічну організацію світу [2:176]. Роман Т. Манна “Доктор Фаустус” репрезентує різноманітні аспекти реалізації та тлумачення даного “ключового поняття німецької логосфери” [2:174].

Сприйняття порядку, прагнення до нього у всьому може, послуговуючись національними ментальними орієнтирами, бути виправданням для власної та чужої поведінки. Фактично будь-що можна підвести до позивного контексту, якщо в його основі знаходиться певний натяк на бажання упорядкувати себе, оточуючих, ситуацію чи навколишню дійсність. Така інтерпретація порядку як етнічного явища репрезентується в наступному фрагменті з роману:

„Laß mir!, sagte er, während wir, die Hände in unseren Manteltaschen, im Winternebel, der die Gaslaternen umspann, zwischen unseren Wohnungen hin und wider gingen, „laß mir den Kauz im Frieden, ich habe was für ihn übrig. Wenigstens hatte er Ordnungssinn, und sogar eine alberne Ordnung ist immer noch besser als gar keine“ [14:95].

Чітка диференціація суспільних відносин, що базується на строгому дотриманні соціальної ієрархії, є характерною національною рисою представників німецького народу. Вказівки на неї у мові художньої літератури можуть бути вираженими за допомогою різноманітних лексико-стилістичних засобів. У Томаса Манна знаходимо репрезентацію даної риси шляхом використання дисфемізмів:

Zu erwähnen vergaß ich, dass es auf dem Hofe der Schweigestils, Adrians späterem Aufenthaltsort gewiß nicht überraschenderweise auch eine Stallmagd mit Waberbusen und emsig mistigen Barfüßen gab, die der Hanne von Buchel so ähnlich sah wie eben eine Stallmagd der andern ähnlich sieht und die im Wiederholungsfalle Walpurgis hieß [14:38].

Даний приклад використання дисфемізмів, тобто протилежного до евфемізму лексико-стилістичного засобу, який полягає у вживанні замість емоційно і стилістично нейтрального слова чи виразу більш грубого, вульгарного [6:58-70], у мові роману “Доктор Фаустус” вказує нам на можливість їх інтерпретації у прямому співвідношенні із соціодискурсивним компонентом концепту ORDNUNG, який у даному випадку репрезентовано чітким дотриманням у народі суспільної ієрархії. Суспільно-соціальний статус людини, її матеріальний стан усіляко підкреслюються та чітко піддаються дискретизації в німецькій лінгвокультурі. Порядок асоціюється тут із феноменами дисципліни, слухняності та спокою як чинників суспільної та особистісної стабільності. У даному випадку вживання дисфемізмів має метою підкреслити низьку суспільну позицію одного з другорядних персонажів роману, вказуючи тим самим на неправомірність, певну “невпорядкованість”, що міститься у спілкування Адріана Леверкюна, який належить до вищого прошарку міської буржуазії та служниці.

Інший аспект реалізації валоративу ORDNUNG [2:174] ми можемо простежити, аналізуючи використання Т. Манном у романі великої кількості антропо-фізіологічних фразеологізмів:

Für einen Menschen wie mich ist es sehr schwer und mutet ihn fast wie Frivolität an zu einem Gegenstand, der ihm lebenssteuer ist und ihm auf die Nägeln brennt wie dieser der Standpunkt des komponierenden Künstlers einzunehmen und ihn mit der spielenden Besonnenheit eines solchen zu bewirtschaften [14:8].

Vielmehr scheint sie mir, bei aller logisch-moralischen Strenge, wovon sie sich wohl die Miene gegeben mag, ein Geisterwelt anzugehören, für deren unbedingte Zuverlässigkeit in Dingen der Vernunft und Menschenwürde ich nicht eben meine Hand ins Feuer legen möchte [14:8].

Nicht von ihr spreche ich hier, sondern von ihrem Urbild Hanne, mit der der kleine Adrian darum auf freundschaftlichem

Fuße stand, weil sie zu singen liebte und mit uns Kindern Gesangsübungen zu veranstalten pflegte [14:38].

Die Idee er sei zum Gelehrten bestimmt saß fest in allen Köpfen und erfuhr fortwährende Bekräftigungen durch seine glänzenden Leistungen, als Gymnasist.....deren er bedurfte [14:59].

Автор використовує фразеологізми, що містять у собі назви частин тіла людини. Метою цього лексико-стилістичного прийому було, вочевидь, досягнення певної емоційної реакції реципієнта-читача, а саме відчуття наочності та натуралістичної образності при переосмисленні викладеної автором інформації. Таке використання багатьох антропо-фізіологічних фразеологізмів, як і наявність у німецькій мові великої групи таких лексичних зворотів, можна розглядати як свідчення прояву у німецькому народі саме любові до порядку. У цьому контексті порядок слід розуміти як демонстрацію за допомогою умовних фізичних наслідків чи опису на основі фізичних їх аспектів морально-етичних явищ, як, наприклад, “дружба”. Фразеологізм *auf freundschaftlichem Fuße stehen* означає „бути з кимось у дружних відносинах”. Відчуття дружби описано за допомогою фізичного елемента людину – *ноги*, саме тому в цьому випадку цей фразеологізм можна розуміти як прояв пошуку опори в дружби за допомогою паралелі ноги як матеріальної опори тіла людини, а дружби відповідно – моральної опори її душі. Фразеологізм *die Hand ins Feuer für jmdn/etwas legen* характеризується певною історичною етимологією із посиланням у Середньовіччя та передає значення «ручатись головою за когось або щось», і в мовній картині світу німецького народу воно відобразилось за допомогою опису безглуздої дії, тобто занурення власної руки у вогонь. Наочність, яка досягається використанням у фразеологізмі частини тіла та нанесення їй умисної шкоди, доволі жорстко демонструє чіткий та логічний наслідок необдуманих, “невпорядкованих” вчинків. Наявність спільних суджень та думок про певну проблему, явище чи особистість автор передає за допомогою німецького лексичного звороту *fest in Köpfen sitzen*, тобто знову ж таки забезпечує наочність та предметність зображувального процесу.

Порядок (Ordnung) як репрезентація впорядкованості укладу життя реалізується у романі за допомогою опису рідного міста

головного героя та його біографа, вигаданого провінційного населеного пункту Кайзерахерн:

Die Identität des Ortes, welcher derselbe ist, wie vor dreihundert, vor neunhundert Jahren, behauptet sich gegen den Fluß der Zeit, der darüber hingeht und vieles fortwährend verändert, während anderes – und bildmäÙig Entscheidendes – aus Pietät, das heißt aus frommem Trotz gegen die Zeit und aus Stolz auf sie, zur Errinerung und der Würde wegen stehen bleibt [14:39].

Даний метафорично та образно підсилений опис рідного міста головного героя містить в собі вказівку на центрально концептуалізовану рису німецької ментальності – прагнення до порядку, що вербально проектує себе у даному контексті в опис століття назад закладеного і практично незмінного та непорушного укладу життя громадян невеликого німецького містечка. Прагнення стабільності, незмінності, навіть деякого консерватизму в організації власного існування у представників німецького народу є проявом того ж ключового, типово німецького порядку, що є ментальним орієнтиром цього народу. Безпека (*Sicherheit*), комфорт (*Bequemlichkeit*), стабільність (*Stabilität*) знаходяться на периферії даного концепту і є тими факторами впливу, що забезпечують незмінність життя описаного автором містечка протягом декількох століть.

Починаючи з XVI століття духовно-релігійна сфера світогляду представників німецького етносу почала, під впливом проповідей тогочасних священників, наповнюватись думкою про буття як про певний порядок/*gewisse Ordnung*, творцем якого є Бог [2:175]. Репрезентацію такого універсально-релігійного, властивого, вочевидь, й інтелігенції довоєнної Німеччини уявлення про релігійну організацію світу, зображену за допомогою використання біблейської алюзії, знаходимо і в романі “Доктор Фаустус”:

Du bist ein Bärenhäuter – sagte er damals zu mir, das nicht zu mögen. Ordnungsbeziehungen anzuschauen ist doch schließlich das Beste. Die Ordnung ist alles.....Römer dreizehn: Was von Gott ist, das ist geordnet [14:61].

Упорядкованість буття базується в свідомості представників німецького етносу на таких рисах національного характеру, як педантичність, пунктуальність, скрупульозність та точність. Як

специфічна риса німецького національного характеру є вирішальною в соціокультурній поведінці представників даного етносу [2:168]. Дана риса проявляється в любові німців до чітких визначень та систематизації, що знаходить найрізноманітніші варіанти проявів мови художніх творів:

Ich habe ihn geliebt – mit Entsetzen und Zärtlichkeit, mit Erbarmen und hingebender Bewunderung – und wenig dabei gefragt, ob er im mindesten mir das Gefühl zurückgäbe [14:10].

Was sich mit dieser sanften Aussage, dieser schwermütig stillen Formung nun in der Folge rhythmisch-harmonisch-kontrapunktisch begibt, womit ihr Meister sie segnet und wozu er sie verdammt, in welche Nächte und Überhelligkeiten, worin Kälte und Hitze, Ruhe und Ekstase ein und dasselbe sind [14:72].

Використана Т. Манном у даних прикладах антитеза, призначенням якої є діалектичне зіставлення контрпозиційних понять для опису відношення до людини та емоційно-духовного сприйняття музики, вказує нам на репрезентацію генетично найбільш близького до одного з центральних концептів німецького етносу – PÜNKTLICHKEIT/GENAUIGKEIT, які виявляють себе у прагненні німців до точності, чіткості та детальності у всьому, навіть у конкретній диференціації та дефініції почуттів.

Oder, endlich auch einfach, dass plötzlich seine Atmung in heillos harpernde Unordnung geriet und er trichterförmigen Mundes nach Luft schnappte wie ein Fisch auf dem Trockenen – mit den gefeuchteten Augen [14:66].

...die Musik des Anfangs sei das und auch der Anfang der Musik, der Es-Dur-Dreiklang der strömenden Rheinestiefe, die sieben Primitiv-Akkorde, aus denen, wie aus cyklopischen Quardern von Urgestein, die Burg der Götter sich aufbaue [14:87].

Порівняння є типовим лексико-стилістичним засобом, який використовується Т. Манном та в ситуаційному контексті може вказувати на таку рису національної ментальності німецького народу, як точність (Genauigkeit). Порівняння як лексико-стилістичний засіб вказує на прагнення знати всі аспекти, деталі, нюанси ситуації, проблеми, характерів персонажів чи відношення між людьми у певний метафоричний спосіб.

Висновок. Сформована під впливом соціальних, історичних та географічних чинників німецька національна ментальність характеризується лише її притаманними детермінантами укладу життя. Це – порядок, точність, педантичність, пунктуальність, які виявляють себе у соціально-культурній, психологічній, духовній, економічній сферах життя етносу. Роман Т. Манна “Доктор Фаустус” відбиває власну епоху, а його мова є одним із способів вербальної проєкції національної ментальності народу.

Перспективним для даної теми буде подальше дослідження творчого доробку Т. Манна, орієнтоване на аналіз синтактико- та граматично-стилістичних характеристик творчості автора у контексті національної ментальності німецького етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Флакман А. А. *Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.04 Нижний Новгород, 2005. – 172 с.*
2. Приходько А. Н. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики.* / А. Н. Приходько. – Запоріжжя: Прем’єр, 2008. – 322 с.
3. Дягілева Ж. А. *Лексико-фразеологічні засоби вербалізації концепту FREUNFSCHAFT/дружба в німецькій мові: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2011. – 22 с.*
4. Путій О. С. *Репрезентація макроконцепту СТАН ЛЮДИНИ в сучасній німецькій мові: 10.02.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – 24с.*
5. Серикова Н. В. *Взаимоотношения языковых единиц, составляющих фрагмент номинативной системы немецкого языка с центральным понятием "Человек". Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Киев, 1989 – 22с.*
6. Колесов В. В. *Русская ментальность в языке и тексте / В. В. Колесов. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – 624 с.*
7. Лосев А. Ф. *Проблемы художественного стиля.* / А. Ф. Лосев. – Киев: Наука, 1994. – 175 с.
8. Харченко В. К. *Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова / В. К. Харченко // Руський язык в школе. – 1976. – № 3. – С. 56-58.*
9. Мезенин С. М. *Образность как лингвистическая категория / С. М. Мезенин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 121–126.*
10. Лаврентьева Н. Б. *О мотивированности как характерном признаке образных слов / Н. Б. Лаврентьева // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – 1978. – Вып. VII. – С. 34-38.*
11. Лесин В. М., Пулинець О. С. *Словник літературознавчих термінів.* / В. М. Лесин., О. С. Пулинець. – К.: Наука, 1965. – 456 с.
12. Блинова О. И. *Образность как категория лексикологии / О. И. Блинова // Экспрессивность лексики и фразеологии. – 1983. – С. 68–75.*
13. Буц И. В. *Лингво-текстовые особенности синтеза функциональных стилей в романе Томаса Манна “Доктор Фаустус”: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1985 – 22с.*

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

14. *Mann Th. Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde.* / Thomas Mann. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 1994. – 671 S.